

МАЛИЧЕНКО Юлія Сергіївна,

магістрантка філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +380961571633;
e-mail: juliamałychenko@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7295-363X/>

ВОЙЦЕВА Олена Андріївна,

доктор філологічних наук, професор, професорка кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058,
Україна; e-mail: movoznavstvo98@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3460-4545/>

СИМВОЛІКА ЗООМЕТАФОРИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Анотація. *Мета* статті полягає у визначенні особливостей зоометафор в українській і польській лінгвокультурах і ролі цих особливостей у формуванні національної, культурної та етнічної специфіки мовних картин світу українців і поляків. *Об’єктом* аналізу виступають зоометафори, які використовують для позначення людей за певними ознаками в українській і польській мовах. *Предметом* дослідження є зіставна характеристика семантики, функціонування та символічного навантаження зоометафор в українській і польській лінгвокультурах, зокрема, їхня роль у формуванні соціальних, психологічних і культурних стереотипів. *Висновки.* Лінгвістичний аналіз свідчить про те, що національно-культурні зоометафори українців і поляків можуть мати як універсальну, так і унікальну символіку. Вони унаслідок бачення довкілля кожним народом і ідентифікацію його етнокультури. Символіка зоометафор в українській і польській мовах тісно пов’язана зі стереотипами, що побутують у цих лінгвокультурах. *Перспективи* дослідження полягають у можливості подальшого вивчення міжкультурних відмінностей і схожостей через порівняльний аналіз зоометафор у слов’янських мовах.

Ключові слова: зоометафора, етнокультурний стереотип, символіка, мовна картина світу, лінгвокультура, слов’янський, українська мова, польська мова.

Постановка проблеми. У центрі нашої уваги перебуває таке лінгвістичне явище, як *метафора* (від грец. *μεταφορά* — перенесення) — “мовне і мисленнєве явище, що полягає в перенесенні властивостей одного предмета (явища, дії) та його мовного знака на інший предмет (явище, дію) за принципом аналогії або контрасту» [4]. Антропоцентризм розглядають як «методологічний принцип дослідження, згідно з яким людина є центром і найвищою метою світобудови, відповідно наукові об’єкти аналізують у зв’язку зі свідомістю, світобаченням людини, її культурою та духовністю. Цей принцип застосовують у лінгвістиці при вивченні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередництвом спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури. Метафори й порівняння за своєю онтологією глибоко антропоцентричні» [9].

Зв’язок із попередніми дослідженнями. В україністиці метафору розглядають у лексико-семантичному, лінгвостилістичному, граматичному аспектах (В. Русанівський, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, О. Тараненко, Л. Мацько, Н. Бойко та ін.), а також випрацьовують когнітивні теорії метафори у зв’язку з виявленням мотиваційної основи процесів метафоризації (О. Селіванова) та їх динаміки (Л. Кравець) [напр.: 1; 2; 5].

У сучасній лінгвістиці найпоширенішою є класифікація метафори, яка ґрунтується на належності слова, що позначає допоміжний суб’єкт метафори (донорська зона), до певної семантичної або тематичної групи. Зокрема, виокремлюють антропоморфні метафори (моделюють навколишній світ за подібністю до людини) та природоморфні метафори (людина, різні сфери її діяльності уподібнюються до живої і неживої природи). До другого типу належать зооморфні метафори, що моделюють дійсність за подібністю до тварини, вони мають етнокультурне забарвлення, корелюють із міфічним світосприйняттям слов’ян, умовно позначають людей за допомогою зоосимволів. Символічна семантика зооморфізмів заснована на семантичному змісті, зумовленому конкретною ситуацією.

Формулювання завдань. Актуальність проведеного дослідження зумовлена метафоричністю людського мислення як знаряддя пізнання світу, що допомагає об’єднати розрізнені сфери універсуму, виявити подібності та відмінності між ними, зрозуміти невідоме, складне через відоме. Об’єктом цього дослідження виступають українські та польські зоометафори, які мовці використовують для позначення людей та їхніх характеристик за різними ознаками. Загальна кількість відібраних для аналізу зоометафор — 200: 102 мовні одиниці сучасної української та 98 — сучасної польської мов. За мету дослідження ми поставили визначення особливостей зоометафор в українській і польській лінгвокультурах і ролі цих особливостей у формуванні національної, культурної та етнічної специфіки мовних картин світу українців і поляків. Джерельною базою дослідження слугували: Словник української мови в 11 т. СЇМ-11) [7], Словник української мови online. Т. 1–13 (СЇМ-20 — Слов-

ник української мови: у 20 т.) [8], Словник фразеологізмів української мови (2003) [6], Słownik języka polskiego PWN (SJP PWN) [10], Wielki słownik języka polskiego PAN (WSJP PAN) [11].

Виклад основного матеріалу. Зоосимволи мають в українській і польській лінгвокультурах особливе смислове навантаження, адже вони вербалізують позитивні або негативні риси людини, формують фрагменти мовної картини світу.

Наголосимо, що в культурах, далеких від слов'янської, символіка зооморфізмів не має нічого схожого з ними. Зокрема, назви *корова*, *баран* і *вівця* стереотипно, тобто за стандартною думкою про соціальні групи або окремих осіб як представників цих груп, сприймаються українськими мовцями як «дурні і недостатньо інтелектуальні тварини», тоді як на Сході — це символи святих непорочних істот (*корова* — символ доброти, працьовитості; *баран* — утілення слухняності, людської доброти і чесності, а також щастя і чесноти) [1].

Зоометафори можуть бути використані для передачі етичних і/або моральних ідей через порівняння з поведінкою або характером тварин. В українській і польській мовах відображено схожі тваринні світи, хоча назви тварин у переносному значенні мають не тільки подібну, але й відмінну семантику і символіку. Так, слово *вовк* може символізувати небезпеку або зло як у польській, так і в українській мові, а слово *орел* — силу та гордість: « — *Орел*, а не козак! — каже знов Василь Невольник. — Що, якби таких друзяк припливло хоч дві чайки до Кермана, як я пропадав там у неволі?» (П. Куліш); укр. *І вовки ситі, і кози цілі* — «ніхто не зазнав шкоди, збитків, неприємностей» [6, с. 119]: «Гладко все в артілі — *Й вовки, бач, ситі, й кози цілі...*» (С. Караванський); польс. *O wilku towa* «wyrażenie używane, gdy osoba, o której mówimy, nagle się pojawia»: « — A my o panience tylko co mówiliśmy. *O wilku towa*» [10].

Українська мова має багату традицію використання зоометафор у літературних творах. Цю традицію віддзеркалюють народні прислів'я, приказки, легенди, казки, народні обряди, образність української поезії. Наприклад: *Більше вовка знати, ніж кумедного сусіда. Коза на лихо не погана, а на добро — ще краща*. Ці фразеологізми використовують образи тварин для ілюстрації різних ситуацій і почуттів людини.

У польській лінгвокультурі зоометафори також використовують для вираження характеристик людей. Наприклад, *орел* метафорично позначає патріота, а також силу польського народу (орел є гербом Республіки Польща). У поемі «Пан Тадеуш» Адам Міцкевич порівнює козака із *соколом*, який символізує відвагу, мужність і шляхетність.

На підставі аналізу таксономій назв тварин (зооморфізмів), що в переносному значенні позначають людей, було виявлено зоосемічний фрагмент мовної картини світу в сучасній українській і польській мовах. Ми виокремили кілька лексико-тематичних груп зооморфізмів із символічним компонентом, які позначають соціальний статус, розумові здібності та риси характеру людини.

Зоосимволи в українській та польській мовах збігаються частково, пор. в українській мові *ворона* (за допомогою цієї лексеми описуємо неуважність), *їжак* (так часто називають людину, яка говорить щось зайве), а в польській мові лексеми *wrona* асоціюють із балакучою особою, що впливає на оточення (*Skoro wejdiesz między wrony, musisz krakać tak jak one*), а слово *jeź* — із зовнішнім виглядом, зачіскою (*jeź na głowie, na włosach*). Лексема *osiel* (*osioł*) в українській мові є символом впертості (*впертий, як осел*), тоді як у польській мові за допомогою такої зоометафори позначають дурну людину, розумово обмежену: «*A te osły chyba nawet nie rozumiały, o co ich prezydent pyta*» [11].

Зоометафоричні **пейоративи** надають негативну характеристику людині і в українській, і в польській мові, порівняймо: укр.: «схильність до насильства, здириства, утисків щодо інших, підступність»: **павук**: «2. *перен., розм.* Той, хто експлуатує інших, відзначається жорстокістю, підступністю, хитрістю у ставленні до когось-небудь» [7, т. 6, с. 8]: «*Пізнавав [Рафалович] повітових павуків по їх сітках і повітових сатранів по тих слідах їх пазурів, які стрічав на своїх клієнтах*» (І. Франко); «безпринципність, легковажність»: **хамелеон**: «2. *перен., розм.* Безпринципна людина, яка залежно від обставин часто змінює свої погляди, думки, уподобання» [7, т. 11, с. 15]: «*Я довго кравав собі мозок: ну, а звідки ж цей хамелеон [Хома Леонтьович] міг перейняти риси мого рідного брата...*» (І. Волошин, Дні); — польськ.: **lis**: «2. *pot.* o człowieku sprytnym, podstępny»: «*On tylko odgrywa niekiedy swaną gapę, ale to szczwany lis, jak jego idol i imiennik sprzed stu lat, też Roman*» (W. Giełżyński, *Asia dobrej myśli*) [10]; **baran**: «2. *człowiek uważany za głupiego*»: *Ufam dociekliwości. Nie wszyscy są baranami* (Dyskusja wikipedysty) [10].

Найбільша схожість спостерігається у **меліоративних** зоометафорах. В обох мовах приводом для виразно меліоративної оцінки зооморфними найменуваннями стають такі риси людини, як: «жвавість; врода; охайність; люб'язність, увічливість; розсудливість, досвідченість», наприклад, **лани**: «2. *перен.* Про струнку, тендітну жінку» [7, т. 2, с. 546]: « — *Не хвилюйся, моя трепетна лани, — лагідно озвався [батько]*» (Є. Кравченко, Сердечна розмова); **пава**: «2. *перен., розм.* Жінка з гордовитою поставою і павною ходою» [7, т. 6, с. 7]: «*Хутко підвелась [Ніна] і пішла до дзеркала. Вона стежила в нім за своєю ходою, бачила себе таку, як щодня оці два останні роки. Пáva. Пишна, фарбиста, красива пáva, сповнена приваби*» (О. Досвітній); **koza**: «2. *pot.* o żywej, wesolej dziewczynie»: «*Ufałaś im, szesnastolatkom! Toż to jeszcze głupie kozy... Zostawiłaś je same na całej tygodnie, to teraz masz!*» (M. Nurowska, *Sprawa Niny S.*) [10].

Перевага негативнооцінних найменувань в обох розглянутих мовах пов'язана з асиметричним характером оцінної шкали, на якій норма має позитивну оцінку, а основна увага зосереджена на позначенні пейоративно оцінних якостей людини.

Висновки. Національно-культурні зоометафи українців і поляків можуть мати універсальну та унікальну символіку. Вони представляють бачення довкілля певним народом і ідентифікацію його етнокультури. Символіка зоометафор в українській і польській мовах тісно пов'язана зі стереотипами, що побутують у цих лінгвокультурах.

Перспективи дослідження полягають у можливості подальшого вивчення міжкультурних відмінностей і схожостей через порівняльний аналіз зоометафор у слов'янських мовах. Ці дослідження сприятимуть глибшому розумінню культурної спадщини, етнокультурних стереотипів та мовних картин світу українців і поляків.

Література

1. Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом. *Література та культура Полісся*. Вип. 36 : *Історія та культура Полісся у загальноукраїнському контексті* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. С. 3–8.
2. Войцева О. А., Маличенко Ю. С. Символічна природа зооморфної метафори в українській та польській лінгвокультурах. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства, 2023. № 39. С. 5–8. DOI : <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2023.39.284908/>
3. Войцева Е. А., Демьяненко Н. Б. Антропоцентрический характер фразеологической эвфемизации в славянских языках. *Езиков свят (ORBIS LINGUARUM)*. Благоевград, 2024. Vol. 22. Issue 1. P. 32–45. DOI : <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v22i1.3/>
4. ЕСУ — Енциклопедія Сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-66695/>
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
6. СФ УМ — Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.; відп. ред. В. О. Винник]. Київ : Наук. думка, 2003. 786 с.
7. СУМ-11 — Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
8. СУМ-20 — Словник української мови : у 20 т. / [голов. наук. ред. В. М. Русанівський; наук. керівник проекту В. А. Широков]. Київ : Наук. думка, 2010–2022. URL : <https://sum20ua.com/>
9. Талько С. В. Лінгвоаксіологічна семантика антропоцентричних метафор та порівнянь у лексико-семантичному просторі зоонімів в українській і англійській мовах. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Філологія*. 2016. Т. 19. № 1. С. 121–132. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_fil_2016_19_1_19/
10. SJP PWN — Słownik języka polskiego PWN. Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN. URL : <https://sjp.pwn.pl/>
11. WSJP PAN — Wielki słownik języka polskiego PAN / Red. nauk. P. Źmigrodzki. URL : <https://wsjp.pl/>

References

1. Boyko, V. M., Davydenko, L. B. (2007), Structural and semantic features of phraseological units with an animalistic component. Literature and culture of Polesie. History and culture of Polesie in the All-Ukrainian context ["Strukturno-semantичni osoblyvosti frazeolohichnykh odynytz z animalistychnym komponentom", *Literatura ta kultura Polissya*, випуск 36 : *Istoriya ta kultura Polissya u zahalnoukrayinskomu konteksti*], H. V. Samoylenko (ed.), Nizhyn State University Press, Nizhyn, Vol. 36, pp. 3–8.
2. Voytseva, O. A., Malychenko, Yu. S. (2023), "Symbolic nature of zoomorphic metaphor in Ukrainian and Polish language cultures", *Mova / Language* ["Symvolichna pryroda zoomorfnoi metafory v ukrainskiy ta polskiy lingvokulturakh", *Mova*], Odesa I. I. Mechnykov National University, Astropoint publishing house, Odesa, vol. 39, pp. 5–8. DOI : <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2023.39.284908/>
3. Voytseva, O. A., Demianenko, N. V. (2024), "Anthropocentric character of phraseological euphemisms in the Slavic languages", *Orbis lingvarium* ["Antropotsentricheskyy kharakter frazeologicheskoy evfemizatsii v slavyanskikh yazykakh", *Yezikov svyat*], South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Vol. 22, Issue 1, pp. 32–45, DOI : <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v22i1.3/>
4. *Encyclopedia of Modern Ukraine* (2024) [*Entsyklopediya Suchasnoi Ukrainy*], available at : <https://esu.com.ua/article-66695/>
5. Selivanova, O. O. (2008), *Modern Linguistics : Directions and Problems* : Textbook [*Suchasna lnhvistyka : napryamy ta problemy* : Pidruchnyk], Dovkillya-K Publishers, Poltava, 711 p.
6. *Dictionary of phraseological units of the Ukrainian language* (2003) [*Slovnnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy*], V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk (eds.), In-te of the Ukrainian language, Ukrainian Lingua-Information Foundation of NAS of Ukraine, Naukova dumka publishing house, Kyiv, 786 p.
7. *Dictionary of the Ukrainian language* : in 11 volumes (1970–1980) [*Slovnnyk ukrainskoi movy* : v 11 t.], I. K. Bilodid (ed.), In-te of linguistics, NAS of Ukr.SSR, Naukova dumka publishing house, Kyiv.
8. *Dictionary of the Ukrainian language* : in 20 volumes (2010–2022) [*Slovnnyk ukrainskoi movy* : u 20 t.], V. M. Rusaniiv's'kyi, V. A. Shyrokov (eds.), O. O. Potebnya In-te of linguistics, Ukrainian Lingua-Information Foundation of NAS of Ukraine, Naukova dumka publishing house, Kyiv, available at : <https://sum20ua.com/>
9. Talko, S. V. (2016), "Linguo-axiological Semantics of Anthropocentric Metaphors and Comparisons in the Lexical-Semantic Space of Zoonyms in the Ukrainian and English Languages", *Bulletin of the Kyiv National Linguistic University, Series Philology* ["Linhvoaksiolohichna semantyka antropotsentrychnykh metafor ta porivnyan u leksyko-semantychnomu prostori zoonimiv v ukrainskiy i anhliyskiy movakh", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho lingvistychnoho universytetu, Filolohiya*], KNLU Press, Kyiv, Vol. 19, Issue 1, pp. 121–132, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_fil_2016_19_1_19/

10. *Słownik języka polskiego PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, available at : <https://sjp.pwn.pl/>
11. *Wielki słownik języka polskiego PAN*, P. Żmigrodzki (ed.), available at : <https://wsjp.pl/>

Yuliia S. MALYCHENKO,

Master's student of the Faculty of Philology, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65058, Ukraine; tel.: +380961571633; e-mail: juliamalychenko@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7295-363X/>

Olena A. VOYTSEVA,

Doctor of Philological Sciences (Grand Ph. D), Full Professor, Professor of Applied Linguistics Department, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65058, Ukraine;
e-mail: movoznavstvo98@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3460-4545/>

SYMBOLISM OF ZOOMETAPHOR IN UKRAINIAN AND POLISH LINGUOCULTURES

Summary. The **purpose** of the article is to determine the features of zoometaphors in the Ukrainian and Polish linguocultures and the role of these features in the formation of national, cultural and ethnic specifics of language pictures of the world of Ukrainians and Poles. The **object** of the analysis is zoometaphors, which are used to refer to people by certain characteristics in the Ukrainian and Polish languages. The **subject** of this research is a comparative characteristic of the semantics, functioning and symbolic load of zoometaphors in Ukrainian and Polish linguocultures, in particular, their role in the formation of social, psychological and cultural stereotypes. **Conclusions.** Linguistic analysis shows that the national and cultural zoometaphors of Ukrainians and Poles can have both universal and unique symbols. They represent the vision of the environment of each nation and the identification of its ethnic culture. The symbolism of zoometaphors in the Ukrainian and Polish languages is closely related to the stereotypes that exist in these language cultures. The **prospects** of the study lie in the possibility of further study of intercultural differences and similarities through a comparative analysis of zoometaphors in Slavic languages.

Key words: zoometaphor, ethnocultural stereotype, symbolism, language picture of the world, linguoculture, Slavic, the Ukrainian language, the Polish language.

Статтю отримано 16.04.2024 р.